

*Problem Jünger*a, jednego z bardziej charakterystycznych reprezentantów postawy dandysowskiej w literaturze niemieckiej XX w. (autor mylnie identyfikuje ów cytat jako *passus* z powieści *Die Zwille*) o „polskim sejmie” nie zyska innego nieco znaczenia w kontekście zachodniego postrzegania romantycznej komponenty „Solidarności”? W takim ujęciu zanikają indywidualne wartościowania, stwierdzenie samego powielonego faktu istnienia stereotypu wzmacnia „dyskurs władzy”, powoduje niechęć do różnicowania, *ergo* sprzyja stereotypii. Osobiście preferowałbym metodę uwzględniającą jednak przede wszystkim stereotyp jako element kontekstów (estetycznych, politycznych, psychologicznych) danego autora, w konkretnej epoce, wobec konkretnego adresata. A tak poza tym: czy stereotyp *polnische Wirtschaft* nie należy już do rekwizytów minionej mentalności historycznej, podobnie jak polskie znane niegdyś przysłowie „Tatarskie rządy” czy francuska „gospodarka czeska” (nie mówiąc o sympatycznej dziś, w dawnych czasach wyjątkowo groźnej chorobie, którą przypisywano z najwyższą chęcią najbliższym sąsiadom)? Może jeszcze lat parę, a zatęsknimy za czymś tak wyrazistym, czymś tak dającym się „uwewnętrznić” jak „polska gospodarka”?

Wojciech Kunicki

Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych 1945 - 1995. Próba bilansu. Pod red. E. Frątczak, Z. Strzeleckiego, Polskie Towarzystwo Demograficzne, Warszawa 1996, 639 ss.

MAREK LATOSZEK: *Pomorze. Zagadnienia etniczno-regionalne.* Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Akademia Medyczna w Gdańsku, Gdańsk 1996, 219 ss.

Podczas konferencji polskich i niemieckich historyków, która odbyła się w 1994 r. w Poznaniu, jeden z niemieckich badaczy zadał pytanie: czy Polacy będą obchodzić 50. rocznicę włączenia byłych niemieckich obszarów wschodnich do Polski i jaką formę miałyby te uroczystości przyjąć? Polscy uczestnicy tego spotkania nie potrafili wówczas udzielić jasnej odpowiedzi.

W kularach spierano się, czy w ogóle należałoby organizować jakiegokolwiek uroczystości – taki zresztą był podtekst pytania postawionego przez niemieckiego historyka. Czy trzeba organizować duże, centralne uroczystości, takie jak wielu uczestników tej konferencji pamiętało z lat PRL-u, czy też należałoby rocznicę tę zbyć dyskretnym milczeniem? Zastanawiano się także nad terminologią: Ziemie Piastowskie, Postulowane, Odzyskane, Nadodrzańskie, Zachodnie i Północne? Czy było to: przyłączenie czy też powrót lub też aneksja? Czy przesunięcie Polski na zachód to kłopotliwa spuścizna Jałty i wizji europejskiego porządku Józefa Stalina, czy też jest to nadrzędny polski interes narodowy?

Na te i podobne pytania szukali odpowiedzi ci reprezentanci polskiej myśli zachodniej, którzy wyszli z założenia, że przemilczanie rocznicy 50-lecia powrotu Ziem Zachodnich i Północnych stanowić może nową formę zakłamania i niepotrzebnie podsycać polskie neurozy. Interesujące jest to, iż inicjatywę w tym względzie wykazało głównie młodsze pokolenie badaczy, urodzonych po 1945 r., często na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

W 1996 r. ukazały się pierwsze prace stanowiące pokłosie poszczególnych konferencji oraz ustaleń indywidualnych badaczy. W wydawnictwie Instytutu Zachodniego jako siedemnasty tom renomowanej serii „Ziemie Zachodnie – Studia i Materiały” ukazała się praca zbiorowa pt. *Pomorze – trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945 - 1995* (omówiona m.in. na łamach „Pomeranii” nr 5/1996). Stanowi ona rezultat interesującej konferencji, jaka odbyła się z inicjatywy środowisk skupionych wokół Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku i Instytutu

Zachodniego, w dniach 29-31 maja 1995 r. w Słupsku i nosiła ten sam tytuł co wspomniana powyżej praca, sprawozdanie z konferencji ukazało się w „Przeglądzie Zachodnim” nr 3/1995.

W dniach 30 listopada -1 grudnia 1995 r. odbyła się w Opolu konferencja naukowa pn. „Demografia i społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych 1945-1995. Próba bilansu”. Organizatorami tego ogólnopolskiego spotkania było Polskie Towarzystwo Demograficzne przy współudziale Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego w Opolu. Uczestnictwo socjologów stało się możliwe dzięki włączeniu w to przedsięwzięcie badaczy skupionych wokół Ogólnopolskiego Zespołu Socjologów ds. Ludności Rodzimej działającego od wielu lat przy Instytucie Zachodnim w Poznaniu.

Efektem tej konferencji jest obszerne, liczące ponad sześćset stron opracowanie, noszące ten sam tytuł co opolska konferencja. Organizatorzy spotkania uznali za celowe postawienie przed badaczami kilku istotnych pytań. W tym m.in.:

– W jakim stopniu ziemie te są jeszcze tzw. laboratorium demograficznym, jak kiedyś nazwał je prof. E. Rosset?

– W jakim zakresie obecne procesy są kontynuacją tamtego „laboratorium”, a jakie nowe zjawiska do „tego laboratorium” dołączyły?

– Czy transformacja gospodarki skutkuje, a jeśli tak, to w jakim zakresie, gdy chodzi o procesy demograficzne i społeczne, a szczególnie zdrowotne? W czym te skutki się wyrażają? Jakie mogą być ich konsekwencje w perspektywie dla społeczności tych ziem?

– Na ile aktualna jest konstatacja Jana Szczepańskiego z 1989 r., który pisał, iż tworzące się tam społeczności lokalne „(...) były emanacją społeczeństwa polskiego, odbijały zdolności tego społeczeństwa do rozwiązywania nowych zadań wynikających z sytuacji niezwykłych i nieznanych w tradycyjnym sposobie życia. Stąd uważam, że zasiedlenie tych ziem było testem wartości społeczeństwa polskiego”?

– Na jakim etapie znajdują się procesy integracji mieszkańców tych ziem i ich integracji z krajem?

Na powyższe pytania próbuje odpowiedzieć około pięćdziesięciu współautorów omawianej publikacji, którzy reprezentują różne generacje badaczy. Praca podzielona jest na cztery zasadnicze rozdziały. Część pierwsza poświęcona jest charakterystyce procesów demograficznych. Pomieszczono tam szesnaście opracowań. Autorzy poruszają m.in. następujące zagadnienia:

– związki między procesami demograficznymi a polityką na przykładzie przemieszczeń ludności po II wojnie światowej,

– zagadnienia demograficzne ziem postulowanych (ziem nowych) w prognozach polskiej konspiracji,

– problemy demograficzne i społeczne Ziemi Zachodnich i Północnych – zarys retrospektywny,

– dezintegrujące i integrujące właściwości migracji ludności Ziemi Zachodnich i Północnych (ZZiP),

– zasiedziałości ludności ZZiP,

– rozwój i struktura demograficzna ludności ZZiP.

W części tej poruszono także wiele szczegółów dotyczących konkretnych zagadnień demograficznych na poszczególnych obszarach ZZiP (Dolny Śląsk, Pomorze Środkowe i Gdańskie).

Kolejna, druga część książki dotyczy stanu zdrowia ludności (sześć opracowań dotyczących różnych aspektów zdrowotności i ekologii na ZZiP).

Część trzecia poświęcona jest procesom społecznym. Podobnie jak problematyce demograficznej, udośćpniono jej wiele miejsca. Dziewiętnastu autorów analizuje różnorakie aspekty przemian społecznych, w tym m.in.:

– integrację i dezintegrację społeczną w Polsce Zachodniej i Północnej w latach 1945-1956,

– przemiany procesów społecznych na ZZiP 1945-1995,

– zmiany stanu stopy i struktury bezrobocia w województwach ZZiP,

- aspiracje społeczno-kulturalne Ukraińców na Warmii i Mazurach,
- stereotypy etniczne na Śląsku Opolskim – geneza, następstwa dla kształtowania się społecznej rzeczywistości,
- Górny Śląsk i Mazury w poszukiwaniu tożsamości,
- rzekanie się gospodarstw rolnych na ZZiP w okresie intensywnej kolektywizacji (1948-1956),
- prawne i społeczne aspekty ustanowienia i funkcjonowania polsko-niemieckich euro-regionów.

Część czwarta pracy poświęcona jest zmianie liczby i struktury ludności na ZZiP w latach 1989-1994.

Niezwykle interesującym uzupełnieniem są tablice statystyczne ukazujące różnorakie aspekty przemian na tym obszarze kraju (ss. 617-636).

Pewnym mankamentem pracy jest układ poszczególnych rozdziałów: nie według skali ważności określonych problemów, lecz w porządku alfabetycznym autorów, co powoduje, że rozważania dotyczące kwestii ogólnych sąsiadują ze szczegółowymi analizami, opracowania o tym samym regionie ZZiP pomieszczone są w różnych częściach danego rozdziału, itp.

Jak w każdej pracy zbiorowej, także w tej książce znajdziemy opracowania o różnej wartości merytorycznej i zróżnicowanym warsztacie badawczym. Zamieszczone tam analizy ukazują zarówno procesy w skali globalnej, jak i regionalnej. Praca ta stanowi jednak niezwykle cenne źródło informacji dla badaczy zajmujących się szczególnie społecznymi i demograficznymi aspektami przemian na ZZiP. Winna być także przydatna do konstruowania nie tylko podstaw polityki regionalnej w Polsce, ale powinna być użyteczna przy formułowaniu założeń strategii rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz polityki ludnościowej.

Kolejną recenzowaną książką to zbiór studiów znanego i cenionego socjologa z Gdańska – Marka Latoszka. Prezes Gdańskiego Towarzystwa Naukowego – profesor M. Latoszek od wielu lat prowadzi intensywne badania nad różnymi aspektami przemian społecznych na Pomorzu Gdańskim. Szczególnym uznaniem cieszą się jego prace dotyczące stosunków narodowych i etnicznych na Kaszubach oraz socjologicznych problemów regionów i regionalizacji ZZiP. Mam tu na uwadze przede wszystkim opracowania znajdujące się w dwu redagowanych przez M. Latoszkę pracach zbiorowych: *Kaszubi. Monografia socjologiczna*, Rzeszów 1990 (praca ta ukazała się jako 5. tom serii pt. „Socjologiczne problemy społeczności lokalnych”) oraz *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, Gdańsk 1993.

Najnowszy tom prac M. Latoszka otwierają rozważania wstępne na temat zdeformowanych relacji między ludnością rodzimą i napływową oraz upodmiotowienia społeczności lokalnych Pomorza. W kolejnych częściach pracy znajdujemy uwagi i refleksje na temat socjologii Pomorza po II wojnie światowej. Autor nawiązuje do badań twórcy akademickiej socjologii w Poznaniu i Polsce – Floriana Znanieckiego, a szczególnie do jego pracy z 1935 r. pt. *Socjologia walki o Pomorze*.

M. Latoszek dowodnie ukazuje potrzebę nowej refleksji nad przemianami społecznymi na ZZiP, postrzega konieczność modyfikacji socjologii ZZiP oraz wypracowania nowej strategii dotyczącej Ziemi Zachodnich m.in. w stosunkach ze zjednoczonymi Niemcami. Autor jest gorącym zwolennikiem regionalizacji kraju, ukazuje możliwości nowej podmiotowości społeczności regionalnych oraz jej znaczenia dla kształtowania się więzi społecznych. Ten ostatni problem w sposób szczególnie obszerny i interesujący ukazuje w swej pracy, analizując współczesne przemiany społeczności kaszubskiej z uwzględnieniem jej lokalizacji i liczebności, oraz jej miejsca w kontekście stosunków polsko-niemieckich. Wiele uwagi poświęca roli Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w kształtowaniu się świadomości regionalnej. Wskazuje również na Gdańsk jako miejsce identyfikacji mieszkańców regionu.

W końcowej części pracy znajdujemy interesujące rozważania na temat wielokulturowości mieszkańców Pomorza na tle procesów przemian społecznych (1945-1995).

Praca Marka Latoszka stanowi doniosły wkład w socjologiczne badania i ogólną refleksję nad przemianami społecznymi Pomorza Gdańskiego i całości Ziem Zachodnich i Północnych, a także ważny głos w dyskusji na temat pięćdziesięciolecia polskiej państwowości na ZZiP. O wadze tej publikacji może świadczyć także fakt, iż opatrzona została ona „logo” komitetu organizacyjnego jubileuszu tysiąclecia Gdańska, który przypada w 1997 r.

Z lektury przedstawionych prac wysnuć można wniosek, iż środowisko socjologów zajmujących się badaniami Ziem Zachodnich i Północnych poczyniło istotny krok w rozpoznaniu rzeczywistości społecznej tego obszaru kraju.

Andrzej Sakson

WINFRIED IRGANG, WERNER BEIN, HELMUT NEUBACH: *Schlesien. Geschichte, Kultur und Wirtschaft*. Verlag Wissenschaft und Politik, Köln 1995.

Omawiana tu książka *Schlesien* jest częścią seryjnego wydawnictwa typu „Historische Landeskunde” poświęconego niemieckiej historii we wschodnich prowincjach pruskich i na obszarach niemieckiego zasiedlenia na wschodzie. Stanowi tom 4. z przewidywanej 8-tomowej całości. Zamysł takiego wydawnictwa zrodził się jeszcze przed przełomowymi wydarzeniami politycznymi końca lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych. Chodziło wówczas, jak stwierdzają autorzy niniejszego tomu w przedmowie, o skorygowanie wypaczeń w prezentowaniu historii tych terenów przez literaturę powstającą za „żelazną kurtyną”. Jakkolwiek recenzowana praca napisana została już w innej atmosferze politycznej, cel zasadniczy nie uległ zmianie. Autorzy podkreślają, że zadaniem całej wielotomowej publikacji jest nie przedstawienie historii Niemców na wschodzie, lecz niemieckiej historii na wschodzie, stanowiącej część złożonej historii tych obszarów, zamieszkałych także przez inne nacje i należących do różnych organizmów politycznych. Nie chodzi tu także o samą historię polityczną, lecz o „historyczne krajoznawstwo”, a więc historię szeroko podbudowaną elementami geografii, gospodarki, kultury, religii.

Tom *Schlesien* liczy 278 str. i obejmuje dzieje Śląska od czasów prehistorycznych do współczesności. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w przeciwieństwie do dotychczasowych niemieckich ujęć historii Śląska, koncentrujących się głównie na dziejach pruskiego Śląska, niniejsze obejmuje cały obszar, na który rozciąga się to pojęcie i w całej rozległości czasowej. Książka jest więc zwięzłym, syntetycznym zarysem dziejów Śląska, i co podkreślić należy, mimo niewielkiej objętości, bynajmniej nie ogólnikowym (za wyjątkiem pewnych okresów). Jest to bardzo bogate kompendium wiedzy o Śląsku z różnych dziedzin życia, ukazane w przekroju historycznym. Autorom udało się to osiągnąć poprzez formułowanie krótkich, lecz treściwych konstatacji. Niewątpliwie takie podejście prowadzi także do zbytnich uproszczeń, a przez to i wypaczeń obrazu. Te łatwo wychwytuje polski czytelnik, a zwłaszcza historyk. Jednakże w tym wypadku nie wynikają one tylko z oszczędności słowa, do czego jeszcze powrócę.

Całość składa się z 14 rozdziałów, które poprzedza krótkie wprowadzenie, a kończy: tabela chronologii wydarzeń, wykaz lokalizacji miast na prawie niemieckim do 1400 r., statystyka demograficzna, wykaz wybranej literatury przedmiotu, wykaz dwujęzyczny (niemiecki i polski) nazw miejscowości, które przed 1939 r. znajdowały się na obszarze Śląska, indeks osób, indeks wszystkich występujących w pracy miejscowości. W książce znajduje się ponadto wiele fotografii: obiektów, pejzaży, osób. Te końcowe partie książki, a także ilustracje, stanowią cenne uzupełnienie materiału opisowego. Podanie dwujęzycznych nazw miejscowości ułatwia lekturę pracy.